

Σημεία εισήγησης στην εκδήλωση του Ινστιτούτου Εναλλακτικών Πολιτικών ΕΝΑ «Ποια είναι η (Κεντρο)Αριστερά σήμερα;» [06.03.2024]

Γιώργος Κατσαμπέκης, πολιτικός επιστήμονας, ερευνητής Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών, μέλος Γνωμοδοτικού Συμβουλίου ΕΝΑ

Η συζήτηση για την (κεντρο)Αριστερά σήμερα κινείται αναγκαστικά σε δύο άξονες: (1) εκείνον της πολιτικής προσφοράς, δηλαδή των κομμάτων, και εκείνον της κοινωνικής ζήτησης, δηλαδή της κοινωνίας.

Μια κρίσιμη σημείωση: στα πολιτικά κόμματα, οι διαφοροποιήσεις και οι ιδεολογικές κατηγοριοποιήσεις είναι μάλλον πιο σαφείς και εύκολες. Στο επίπεδο της κοινωνίας, μέσα από έρευνες σαν και αυτή του ΕΝΑ, μπορούμε να καταγράψουμε διαφορετικές πτυχές των στάσεων και των αντιλήψεων των ατόμων σε συγκεκριμένες στιγμές. Η απόδοση χαρακτηρισμών, ωστόσο, σε τούτες τις στάσεις και τις αντιλήψεις ενέχουν αναγκαστικά και ένα στοιχείο ερμηνευτικής αυθαιρεσίας.

Τείνουμε, για παράδειγμα, να κατανοούμε ως αριστερές ή προοδευτικές τις στάσεις υπέρ ενός ισχυρού κράτους πρόνοιας, ενός κράτους ρυθμιστή της αγοράς, ενώ ως δεξιές ή συντηρητικές τις στάσεις υπέρ της αυστηροποίησης του ποινικού κώδικα και της αύξησης της αστυνόμευσης. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι οι πρώτες θα χαρακτηρίζουν ένα κομμάτι του πληθυσμού και οι δεύτερες ένα άλλο, εντελώς ξέχωρο, δημιουργώντας και αντίστοιχες τακτοποιημένες και αμοιβαία αποκλειόμενες «δεξαμενές ψηφοφόρων». Τα πράγματα είναι πιο περίπλοκα, αφού δεν είναι καθόλου σπάνιο φαινομενικά αντιφατικές στάσεις να χαρακτηρίζουν το ίδιο άτομο ή ομάδες ατόμων.

Γι' αυτό και στην κατανόηση του κομματικού ανταγωνισμού και της εκλογικής απήχησης παίζει βαρύνοντα ρόλο ο πολιτικός λόγος, ο τρόπος με τον οποίο τα πολιτικά κόμματα απευθύνονται στην κοινωνία, προσφέροντας πλαίσια τα οποία είναι (περισσότερο ή λιγότερο) ικανά να δώσουν νόημα στην εμπειρία των υποκειμένων, να σκιαγραφήσουν (περισσότερο ή λιγότερο) θελκτικές προοπτικές για το μέλλον, να ταυτοποιήσουν προβλήματα κι αποτυχίες, αλλά και να περιγράψουν λύσεις και διεξόδους. Να διαμορφώσουν πειστικά αφηγήματα για το μικρο-, το μεσο- και το μακρο-πρόθεσμο. Να συμβάλλουν στη διάπλαση ταυτοτήτων.

Από τον μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό επιτυχίας σε αυτό το πλαίσιο δραστηριοποίησης των κομμάτων κρίνεται τελικά και το κατά πόσο ένας φορέας θα μπορέσει να καταστεί ηγεμονικός. Κατά πόσο δηλαδή ο λόγος και η πρακτική του καταφέρνουν να εκφράσουν πλειοψηφικά κομμάτια της κοινωνίας, να οργανώσουν την εμπειρία τους με έναν τρόπο που «βγάζει νόημα», παράγοντας ταυτίσεις που υπερβαίνουν τις ιδιαιτερότητες της εκάστοτε συγκυρίας, και

εδράζονται τόσο στη συναισθηματική επένδυση όσο και τον ορθολογικό υπολογισμό. Το κατεξοχήν ηγεμονικό κόμμα στη Μεταπολίτευση ήταν το ΠΑΣΟΚ, ενώ δε νομίζω πως χωρά αμφιβολία ότι σήμερα ηγεμονικό κόμμα, ή, για να ακριβολογούμε κυρίαρχο κόμμα, είναι η Νέα Δημοκρατία.

Αυτό το δεύτερο συμβαίνει, απλοποιώντας κάπως, για δύο λόγους: (1) Γιατί η Νέα Δημοκρατία ασκεί με συνέπεια, σχεδιασμό και σαφείς αιχμές μια ηγεμονική πολιτική, και το κάνει αυτό σε ιδεολογικό/προγραμματικό και οργανωτικό επίπεδο, εδώ και τουλάχιστον μία δεκαετία (σίγουρα δε με πολύ σαφείς αιχμές από το 2016 και μετά). (2) Γιατί απέναντι σε αυτή την ηγεμονική πολιτική, ο ευρύτερος χώρος της (κεντρο)Αριστεράς παρουσιάζεται διασπασμένος, χωρίς συνεκτικό αφήγημα και ατζέντα, και με ένα βαθύ πρόβλημα αναξιοπιστίας, αν εστιάσουμε ιδιαίτερα στον ΣΥΡΙΖΑ, που μέχρι πρόσφατα πρόβαλλε ως η βασική εναλλακτική στο επίπεδο της διακυβέρνησης.

Η συγκυρία (π.χ. διαφορετικών τύπων κρίσεις) προφανώς και έπαιξε επίσης ρόλο, με την περίοδο 2015-2019 να χαρακτηρίζεται από στενή εποπτεία της οικονομικής πολιτικής στη χώρα και σχεδόν ανύπαρκτα περιθώρια ελιγμών, και την περίοδο 2019-2023, αντιθέτως, να χαρακτηρίζεται από μια πρωτόγνωρη ενίσχυση της ρευστότητας μέσω του Ταμείου Ανάκαμψης (31 δισ.) και την ασφάλεια του περίφημου «μαξιλαριού» ρευστότητας, αντίστοιχου μεγέθους (37 δισ.). Ωστόσο, η συγκυρία από μόνη της δεν παράγει πολιτικά αποτελέσματα.

Τι συνέβη, λοιπόν, έως τώρα, που να μπορεί να μας βοηθήσει να κατανοήσουμε καλύτερα τη σημερινή κατάσταση της ευρύτερης (κεντρο)Αριστεράς. Πολύ συνοπτικά:

Ο ΣΥΡΙΖΑ βρέθηκε στην κυβέρνηση το 2015 στην κορύφωση μιας κρίσης πολιτικής εκπροσώπησης, εκφράζοντας την μαζική δυσαρέσκεια απέναντι στις πολιτικές της σκληρής λιτότητας. Για να βρεθεί σε αυτή τη θέση είχε προηγηθεί μια μακρά περίοδος σύμπτυξης πολιτικών και κοινωνικών συμμαχιών, όπως και η διαμόρφωση ενός εναλλακτικού αφηγήματος, που έθετε τον ΣΥΡΙΖΑ απέναντι στα δύο έως τότε κυρίαρχα κόμματα της Μεταπολίτευσης. Ιδιαίτερα σημαντικό εδώ, ο ΣΥΡΙΖΑ, ως εναλλακτική αυτο-συστηνόταν και ως κάτι το «νέο», το διαφορετικό σε σχέση με ό,τι άλλο είχε δοκιμαστεί πολιτικά έως τότε, συναντώντας μια κοινωνική ζήτηση που έψαχνε ακριβώς αυτό.

Το κόμμα κατέληξε τελικά να εφαρμόζει ένα πρόγραμμα λιτότητας (το 3ο μνημόνιο) και η κυβερνητική του θητεία χαρακτηρίστηκε, μεταξύ άλλων, από τα εξής στοιχεία: (1) την προσπάθεια εμπέδωσης ενός κυβερνητικού προφίλ· (2) το πέρασμα σε ένα όλο και πιο αρχηγο-κεντρικό μοντέλο, με ατόνηση των συλλογικών διεργασιών· (3) την ανάπτυξη ενός «παράλληλου» με το μνημόνιο προγράμματος και ορισμένων εμβληματικών πολιτικών με σκοπό την διατήρηση μιας εναλλακτικής πολιτικής ταυτότητας ή/και την καθιέρωση του κόμματος ως βασικού παίχτη στον ευρύτερο χώρο της κεντρο-αριστεράς (βλ. δικαιώματα, Πρέσπες, πολιτικές σε Υγεία).

Η αποδοχή του τρίτου μνημονίου δημιούργησε μια προφανή και αναμενόμενη ασυμφωνία μεταξύ ασκούμενης πολιτικής, από τη μία, και του γενικότερου αφηγήματος που είχε πλάσει έως τότε ο ΣΥΡΙΖΑ.

Το πρόβλημα για το κόμμα είναι ότι κατά την κυβερνητική του θητεία, αλλά και έπειτα στην αντιπολίτευση, δεν κατέβαλε μια συντεταγμένη και συνεπή προσπάθεια διαμόρφωσης ενός νέου αφηγήματος, το οποίο να ενσωματώνει την επιλογή της εφαρμογής του τρίτου μνημονίου σε ένα συνεκτικό πολιτικό σχέδιο με συγκεκριμένες προγραμματικές αιχμές για την μέση και τη μακρά διάρκεια. Μπορεί αρχικά οι εγγενείς αμφισημίες του ΣΥΡΙΖΑ να εξέφρασαν ένα σημαντικό κομμάτι της κοινωνίας, που από την μία εξέφραζε ριζική αντίθεση στην λιτότητα, από την άλλη δεν ήθελε να διαπραγματευτεί την θέση της Ελλάδας στο ευρώ και την Ευρωπαϊκή Ένωση – κάτι που κορυφώθηκε με το δημοψήφισμα του Ιουλίου 2015 –, ωστόσο, για να γειωθούν και να σταθεροποιηθούν, οι σχέσεις πολιτικής εκπροσώπησης χρειάζονται σαφή και θετικά πολιτικά προτάγματα, ένα ευδιάκριτο όραμα, μια προοπτική.

Επιπλέον, και σχετικό, ισχύει αυτό που συχνά έχει διατυπωθεί σε επίπεδο δημοσιογραφικών αναλύσεων ότι στη δράση του ΣΥΡΙΖΑ, τόσο ως κυβέρνηση όσο και αντιπολίτευση, υπερίσχυσε περισσότερο ο τακτικισμός, αντί της στρατηγικής, και η υπερ-επένδυση σε συμβολικές κινήσεις τακτικού τύπου, συχνά σε επίπεδο κορυφής, με μια ανά διαστήματα τάση απο-πολιτικοποίησης της σύγκρουσης με τον βασικό πολιτικό αντίπαλο (π.χ. έμφαση σε ζητήματα διαφθοράς, Novartis, «νέο» εναντίον «παλιού», κ.ά.).

Λόγω της αδυναμίας κατάρτισης και επικοινωνίας ενός ξεκάθολου μακρόπνοου σχεδίου, που να προεικονίζει και να προετοιμάζει συγκεκριμένες πολιτικές παρεμβάσεις, ο ΣΥΡΙΖΑ δυσκολεύτηκε να πείσει για την αξιοπιστία και τη ρεαλιστικότητα του προγράμματός του αμέσως μετά την ολοκλήρωση του τρίτου μνημονίου (π.χ. αύξηση κατώτατου μισθού, επαναφορά «13ης σύνταξης»). Πρόβλημα που μόνο επιδεινώθηκε μετά το 2019, κατά τα χρόνια στην αντιπολίτευση, αφού το κόμμα δεν κατάφερε να αρθεί πάνω από έναν κυρίως κριτικό, αρνητικό, καταγγελτικό λόγο· έλειπαν τα θετικά σημεία ταύτισης που θα επέτρεπαν στους/ις ψηφοφόρους να το αναγνωρίσουν ως βιώσιμη κυβερνητική εναλλακτική. (Για να το θέσουμε αλλιώς, από την μεριά της «ελπίδας» του 2014-2015, ο ΣΥΡΙΖΑ από το 2019 και μετά έδειχνε να έχει περάσει σε εκείνη του «φόβου».)

Ακριβώς επειδή έλειπαν τα θετικά προτάγματα, ο ΣΥΡΙΖΑ αδυνατούσε να αποκτήσει την «ιδιοκτησία» συγκεκριμένων προνομιακών θεμάτων για την Αριστερά, με αποτέλεσμα να ετεροπροσδιορίζεται διαρκώς, να μην δημιουργεί θέματα και γεγονότα, αλλά να αντιδρά κυρίως στις πρωτοβουλίες του πολιτικού αντιπάλου. Ανάμεσα στα πολλά παραδείγματα, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η δυσεξήγητη επιμονή του ΣΥΡΙΖΑ να ανταγωνιστεί τη Νέα Δημοκρατία του Κυριάκου Μητσοτάκη στο πεδίο της «αριστείας», κάτι που φάνηκε έντονα την προεκλογική περίοδο του 2023 και εμπεδώθηκε πλέον υπό την ηγεσία του Στέφανου Κασσελάκη. Στη μελέτη των πολιτικών κομμάτων και της εκλογικής συμπεριφοράς όμως γνωρίζουμε καλά ότι όταν ένας πολιτικός χώρος επιχειρεί να απευθυνθεί στο εκλογικό κοινό χρησιμοποιώντας σχήματα και πλαίσια αναφοράς για τα οποία έχει ήδη αναγνωριστεί κάποιος άλλος στην πολιτική σκηνή ως προνομιακός εκπρόσωπος (ή «ιδιοκτήτης»), τόσο είναι ο τελευταίος που έχει τις περισσότερες πιθανότητες να ευνοηθεί.

Για να δώσω εδώ και ένα παράδειγμα εκτός Ελλάδας, αυτό είναι κάτι που το έχουμε δει επανειλημμένα στην Ευρώπη όταν κόμματα της κεντροδεξιάς προμοτάρουν αντιμεταναστευτικές πολιτικές και πολιτικές τάξης και ασφάλειας (law and order) για να πλώσουν το εκλογικό ακροατήριο και να χτυπήσουν τους αντιπάλους τους σε στο

προοδευτικό φάσμα, καταλήγουν να ωφελούνται τελικά τα κόμματα της ριζοσπαστικής και άκρας δεξιάς, που εκφράζουν τέτοια αιτήματα από προνομιακή θέση εδώ και δύο δεκαετίες (βλ. παράδειγμα Ολλανδίας).

Επιστρέφοντας στα πολύ ενδιαφέροντα ευρήματα της έρευνας στάσεων και αντιλήψεων του ΕΝΑ, κάτι σημαντικό, που ανάδειξε και ο Κώστας Ελευθερίου στα πρόσφατα άρθρα του στην *Εφημερίδα των Συντακτών*, είναι η κεντρικότητα του ρόλου του κράτους σε θέματα κοινωνικής πρόνοιας (εκπαίδευση, υγεία, φορολόγηση) και διαχείρισης ζωτικών πόρων (ενέργεια, νερό), και μάλιστα σε εντυπωσιακά μεγέθη, που συχνά υπερβαίνουν κατά πολύ τον δυνητικό εκλογικό χώρο της κεντρο-αριστεράς. Αυτές οι στάσεις, όμως, συνυπάρχουν με πλειοψηφικά αιτήματα για μεγάλες αλλαγές σε μια σειρά τομέων (π.χ. την εκπαίδευση), αλλά και με αρνητικές στάσεις απέναντι στον ρόλο του κράτους τα χρόνια της μεταπολίτευσης. Με άλλα λόγια, οι πολίτες δείχνουν να αντιλαμβάνονται την ανάγκη ύπαρξης ενός ισχυρού, προνοιακού και ρυθμιστικού κράτους, αλλά υπό την προϋπόθεση αλλαγών και μεταρρυθμίσεων, ενώ δείχνουν να οραματίζονται και έναν διαφορετικό ρόλο του κράτους από αυτόν που έχουμε δει στη μεταπολίτευση.

Εδώ αναδεικνύεται ξεκάθαρα ένα δυνητικό πεδίο προνομιακής απεύθυνσης για την (κεντρο)Αριστερά, αλλά ταυτόχρονα και το έλλειμά της. Το κόμμα της Νέας Δημοκρατίας έχει ένα σαφές μεταρρυθμιστικό σχέδιο στους παραπάνω τομείς πολιτικής, ενώ προτάσσει και μια συγκεκριμένη αντίληψη για τον ρόλο του κράτους, σε ρήξη με τα κεκτημένα της Μεταπολίτευσης (δεν κρίνουμε εδώ αξιολογικά το περιεχόμενο αυτής της αντίληψης). Αυτό της επιτρέπει να θέτει την ατζέντα και να προβάλλει ως δύναμη αλλαγής, ακόμα και προόδου. Μπορεί κανείς να διαφωνεί με αυτή την ατζέντα, με την αποτελεσματικότητα και τις στοχεύσεις της. Αυτό, ωστόσο, δεν αναιρεί την σημασία της και τις δυνατότητες που δίνει στο κυβερνών κόμμα όχι μόνο για χάραξη συγκεκριμένης πολιτικής, αλλά και για την περεταίρω ανάπτυξη και εμπέδωση του ηγεμονικού της διαβήματος.

Για να μπορέσει λοιπόν να ανταποκριθεί στην κοινωνική ζήτηση σε αυτούς τους τομείς άσκησης πολιτικής, η (κεντρο)Αριστερά θα πρέπει να αναπτύξει ένα σαφές εναλλακτικό σχέδιο με μεταρρυθμιστικό, και γιατί όχι, ριζοσπαστικό περιεχόμενο για μια σειρά ζητημάτων, το οποίο θα αναπτύσσει με καθαρότητα και αυτοπεποίθηση τις δικές της διακριτές στοχεύσεις, συνδυάζοντας το πραγματιστικό με το οραματικό, το μεσο-πρόθεσμο με το μακρο-πρόθεσμο.

Όσο αυτό δεν συμβαίνει, όσο επιτείνεται ο κατακερματισμός και η προγραμματική και προταγματική δυστοκία στα αριστερά του κέντρου, θα αυξάνονται και οι πιθανότητες να δούμε μετατοπίσεις και μετασχηματισμούς στις σχετικές στάσεις/αντιλήψεις των πολιτών. Για να το πούμε αλλιώς, το γεγονός ότι υπάρχει σήμερα ένας ευρύτερος αξιακός/ιδεολογικός χώρος σε επίπεδο κοινωνίας, που θα μπορούσαμε να τον πούμε κεντρο-αριστερό ή προοδευτικό, και είναι της τάξης λίγο πάνω από το 1/3 του εκλογικού σώματος, αυτό δεν σημαίνει ότι ο χώρος θα εμμένει υπομονετικά σε τέτοιες θέσεις ώσπου να βρεθεί ο κατάλληλος πολιτικός εκφραστής τους για να τις μετουσιώσει σε πολιτικό σχέδιο και εφαρμοσμένες πολιτικές. Είναι πολύ πιθανό οι στάσεις αυτές σταδιακά να ανανοσηματοδοτηθούν ή και να αλλάξουν. Η κοινωνική ζήτηση δεν είναι ανεξάρτητη από την πολιτική προσφορά. Επικοινωνούν και αλληλοδιαμορφώνονται. Οπότε εδώ, πέρα από την διασφάλιση της θέσης της στον κομματικό ανταγωνισμό, η

(κεντρο)Αριστερά στις διάφορες εκφράσεις της, έχει να παίξει και έναν ρόλο αναχώματος απέναντι στην ενδεχόμενη παραπέρα συντηρητικοποίηση της κοινωνίας.